

DOĞU DAĞLIK KİLİKİA'DA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNDE İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

SCRUTINIZING THE INCREASED CONSTRUCTION AND PRODUCTION ACTIVITIES IN EASTERN ROUGH CILICIA DURING TO ROMAN IMPERIAL PERIOD

Deniz KAPLAN

Keywords: Rough Cilicia, Roman architecture, construction activities, Roman military expedition
Anahtar Sözcükler: Dağlık Kilikia, Roma mimarisi, imar hareketliliği, Roma ordu seferleri

ABSTRACT

The archaeological data point to an increase in construction activities within Eastern Rough Cilician cities during the periods of Marcus Aurelius - Lucius Verus and the Severian period. Especially from the end of the 2nd century AD and the early 3rd century AD onwards, the production of olive oil, wine and cereals increase as well. In this study, the reasons of this increase in agricultural production in Eastern Rough Cilicia is associated with military expeditions. Furthermore, the increase in construction activities is explained with the financing of emperors and city elites.

ÖZET

Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde Marcus Aurelius - Lucius Verus ve Severuslar döneminde bayındırlık hareketlerinin ve özellikle MS 3. yüzyılın başlarından itibaren zeytinyağı, şarap ve tahıl üretimine işaret eden arkeolojik verilerin yoğun bir şekilde artmış olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada bu durumun nedenleri üzerinde durulmakta ve Doğu Dağlık Kilikia'da tarımsal üretimdeki artış, ordu seferleri ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca bölgedeki imar hareketliliğinin, imparatorların ve kent seçkinlerinin kentlere yaptıkları yardımlarla da arttığı önerilmektedir.

GİRİŞ

Korakesion (Alanya) ve Alexandreia kat Isson (İskenderun) arasında kalan bölgeye antik coğrafi bölümlenmede "Kilikia" adı verilir. Bölge kendi içerisinde Dağlık (Trakheia) ve Ovalık (Pedias) olarak iki coğrafi birime ayrılır; Korakesion kenti ve Lamos Nehri (Limonlu) arasında kalan bölgeye Dağlık; Lamos Nehri ve Alexandria kat Isson kenti arasında kalan bölgeye ise Ovalık Kilikia denilir (Strabon 14, 5. 1). Ayrıca Dağlık Kilikia içerisinde, bu çalışmada Doğu Dağlık olarak adlandırılacak Olba Bölgesi ya da "Territorium"u olarak bilinen bir alan daha bulunmaktadır¹; bu bölgenin sınırlarını, Kalykadnos (Göksu) ve Lamos Nehirleri arasında kalan arazi oluşturmaktadır.

Doğu Dağlık Kilikia'da gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler bir araya getirildiğinde, bu bölge kentlerinde (Res. 1) Marcus Aurelius ve Severuslar döneminde mimari yapılanmanın arttığı gözlenmiştir. Ayrıca MS 3. yüzyılın başlarından itibaren, bu kentlerin yakın çevresinde zeytinyağı, şarap ve tahıl üretildiğini gösteren arkeolojik verilerin yoğun bir şekilde artması da dikkatimizi çeken bir diğer unsur olmuştur. Bölgedeki üretimin ve imara yönelik yatırımların artışı, bölgenin kentleşmesini etkilemiştir. Bölgeyle ilgili yapılan değerlendirmelerde, yukarıda değindiğimiz sürecin göz önünde tutulması, birçok arkeolojik kalıntının tarihlendirilmesi sorununun çözümüne de katkıda bulunacaktır. Bu yazıyla, bölgedeki imar ve üretim etkinliklerinin artış nedenleri ele alınarak tartışılacaktır; bu kapsamda daha önceki çalışmalarda tarihlendirilen Roma dönemi yapılarının incelenmesinin yanı sıra, bölgede sürdürdüğümüz çalışmalarda belirlediğimiz ve değerlendirdiğimiz bezemeli mimari öğeler, yeni arkeolojik veriler olarak sunulacaktır. Bölgedeki bu sürecin açıklanmasında önemli bir yer tutan tarımsal üretime yönelik yapılanmalar da bu çalışmada ele alınacak ve bölgedeki imar hareketliliği için kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

Doğu Dağlık Kilikia kentlerindeki imar hareketliliği ile üretim artışı arasındaki ilişki, ilk kez bu çalışmada incelenmiştir. Bu kapsamda Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde Marcus Aurelius ve Severuslar döneminde arttığı anlaşılan imar hareketliliğinin ve kentlerin yakın çevresindeki kırsal yerleşimlerde MS 3. yüzyılda görülen tarımsal üretim artışının, Roma

ordusunun seferleriyle ilişkili olduğu düşüncesindeyiz. Bu bağlamda genel olarak yorumlar yazılı kaynaklar ve nümizmatik verilere dayandırılmıştır; bu yazı kapsamında ise kentler, yakın çevrelerindeki kullanım alanları, kırsal yerleşimler, tarımsal üretim, mimari yapılar, yollar ve mezarlar gibi arkeolojik veriler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yaptığımız bu çalışma, bölgedeki kentlerle ilgili daha önceki görüş ve değerlendirmelerin yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi için bir olanak sağlamıştır.

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN ARKEOLOJİK GÖSTERGELERİ

Doğu Dağlık Kilikia'da yaşanan korsan sorununun Pompeius tarafından çözülmüş olmasının ardından, bölge Roma İmparatorluğu içinde yaşanan siyasi buhrandan etkilenir (Durukan 2009a: 77-94). Bölge, özellikle Marcus Antonius ve Octavianus arasında yaşanan iktidar savaşından başlayarak, MS 72 yılında Vespasianus tarafından oluşturulan Kilikia Eyaleti'ne dâhil edilmesine kadar olan zaman dilimi içerisinde, imparatorların atadığı vasal krallar tarafından yönetilmekteydi².

Vasal krallardan olan Kappadokia Kralı I. Arkhelaos, Augustus tarafından kendisine verilen Doğu Dağlık Kilikia'daki Elaiussa'yı yazlık başkent yapar ve burayı Augustus'un onuruna "Sebaste" olarak yeniden adlandırır (Machatschek 1967: 14). Elaiussa-Sebaste'nin korunmuş durumdaki tek tapınağı, Augustus döneminde inşa edilmiştir (Berns 1998: 154) ve bu tapınakta Augustus tapınım görür (Kaplan 2009a). Diokaisareia'daki Podyumlu Tapınak ise, Tiberius'a adanmıştır (Kaplan 2009b). Ayrıca Diokaisareia'da ve Elaiussa-Sebaste'de bu dönem içerisinde inşa edilen başka yapılar da vardır. Diokaisareia'da Zeus Olbios Tapınağı'nın temenos duvarına eklenmiş bir propylon ve nymphaion (Wannagat 2006: 131-149; Klingenschmid ve Kayser 2009), Elaiussa-Sebaste'de ise hamam (Spanu 2003a: 11) ve Kral Arkhelaos'a ait bir yazlık saray bu yapılar arasında yer alır (Strabon XIV.5.6).

Dağlık Kilikia'nın Vespasianus tarafından MS 72 yılında yeniden düzenlenen Kilikia Eyaleti'ne dâhil edilmesinin ardından (Suetonius X,VIII), Doğu Dağlık Kilikia'da Flaviuslar döneminde bölgede

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

öncelikle alt yapı çalışmalarına önem verilerek yol ağları ve buna bağlı olarak köprüler inşa edilir³ (MacKay 1968: 41).

Diokaisareia'da bulunan bir arşitrav parçası üzerindeki yazıtta İmparator Traianus'un kente yaptığı yardımlardan dolayı *euergetes* (hayırsever) ilan edilerek onurlandırıldığı anlaşılr (Keil ve Wilhelm 1931: 70 no. 72). Ancak bu yazıt bugün kayıptır. Doğu Dağlık Kilikia'da çok sayıda örneği saptanan tapınak tipli anıt mezarlar ise ilk kez Hadrianus döneminde inşa edilir. Bu mezarların en erken örneği Elaiussa-Sebaste'dedir ve T 11 olarak adlandırılır (Durukan 2009b: 368). Bunun yanı sıra bölgede sürdürdüğümüz çalışmalarda, Korykos'ta Hadrianus dönemi yapısına ait olabilecek süslemeli bloklar bulunmuştur. Bu bloklar, çok sayıda arşitrav-frizden oluşur (Kaplan 2007: 35 vd.) ve olasılıkla peristasisli bir yapıya aittir.

Doğu Dağlık Kilikia'da Antoninus Pius dönemine tarihli bir kamu yapısı henüz bilinmemekle birlikte, Elaiussa-Sebaste ve Kanytellis'teki (T1-T10) on tapınak mezarın Durukan tarafından geç Hadrianus-Antoninus Pius (MS 130-160) dönemine tarihlenirilmeleri önemlidir (Durukan 2009b: 369).

Marcus Aurelius döneminde bölgede çok sayıda kamu yapısının inşa edildiğine dair kanıtlar vardır. Bu dönem yapılarının birçoğu yazıtlarıyla tarihlenir. Diokaisareia'daki tiyatronun sahne binası, arşitravı üzerindeki yazıtta geçen "armeniacus" ünvanı nedeniyle Marcus Aurelius - Lucius Verus dönemine tarihlenir (Hicks 1891: 264 no 52; Sayar 1995: 48). Korykos'ta yaptığımız araştırmalarda kentte bu dönemde kamusal yapıların inşa edildiği gözlenmiştir. Hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen bir arşitrav parçası üzerindeki yazıtta geçen "armeniacus" ünvanı, Korykos'ta da benzer dönem yapılarının varlığını açık bir şekilde kanıtlar (Kaplan 2007: 55). Ayrıca Korykos tapınağı, peristasis arşitravı üzerindeki yazıtı dolayısıyla MS 2. yüzyılın 2. yarısı içerisinde tarihlenir. İki imparator adının anılmakta olduğu yazıt, muhtemelen Marcus Aurelius - Lucius Verus dönemine aittir (Kaplan 2008: 238). Elaiussa-Sebaste kentinde de, bu dönem yapılarının görmek mümkündür. Kentteki agoranın inşası, Marcus Aurelius döneminde başlar (Giobbe ve Morselli 2010: 379) ve tiyatronun sahne binasının son yapım evresi de bu döneme tarihlenir (Spanu 2003b: 88).

Bu yapıların yanı sıra bölgede bu dönemde altı adet tapınak mezarın inşa edildiği öngörülmektedir. (Durukan 2009b: 369).

Severuslar dönemi yapıları ise yazıtları sayesinde ya da süslemelerinin stil analizi yoluyla tarihlenir. Olba'da bulunan su kemerinin, kentin Herakleides adlı bir zengininden kalan miras ile imparatorlar Septimius Severus, Geta ve Caracalla'ya ithaf edildiği bilinir (Hicks 1891: 269-270; Heberdey ve Wilhelm 1896: 90-91 no. 169; MacKay 1968: 118; Erten 2009: 78). Ayrıca kentte hidrolik sistemin oluşturulmasının ardından bir nymphaion inşa edilir (Erten 2009: 78). Korykos'taki yapıların tarihleme esası, üzerlerindeki bezemelere dayanır. Korykos'ta sütunlu cadde, tak (Kaplan 2010: 173) ve "kamusal yapı" (Durugönül vd. 2008: 117-118) olarak adlandırılan yapıların bu dönemde inşa edildiği öngörülmektedir. Bölgede sürdürdüğümüz çalışmalar kapsamında Diokaisareia kentindeki bazı yapılar için süslemelerinden yola çıkarak yeni tarihleme önerilerinde bulunmak mümkündür. Kentteki üç geçitli tak, bu dönemde inşa edilmiş olabilir. Tykhe Tapınağı, tören kapısı, nymphaion ve tiyatronun sahne binası ise, Severuslar döneminde onarım görmüş olmalıdır. Bölgede sürdürdüğümüz çalışmalarda yeni saptananlarla birlikte, bu dönemde 13 adet tapınak mezarın inşa edildiği görülmektedir (Durukan 2009b: 343-370⁴). Ayrıca bu dönemde Batı Dağlık Kilikia kentlerinde de yazıta sahip yapıların sayısının arttığı görülmektedir. Leartes'te yer alan exedra yapısı, yazıtı sayesinde Caracalla dönemine tarihlenir (Giobbe 2006: 110). Syedra'daki sütunlu caddenin ise, onur yazıtlarından yola çıkılarak MS 3. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde ait olduğu kabul edilir (Karamut 1997: 52; Karamut 1999: 143). Bölgedeki imar hareketliliğindeki hız, Severuslar döneminin bitmesiyle başlayan "Üçüncü Yüzyıl Krizi"nin yanı sıra, MS 260 yılında Parth Kralı I. Şapur'un Selinus'a kadar Kilikia kentlerini ele geçirmesi nedeniyle son bulur⁵.

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA TARIMSAL ÜRETİM

Toros Dağları'nın kıyıya paralel olması sonucu bölgede yerleşim kurmak için gerekli geniş alanlar kısıtlıdır ve dağlık coğrafi koşullar yaşamı zorlaştırır. Buna karşın bölgenin Akdeniz'e kıyısı olması nedeniyle sahip olduğu uygun iklim şartları, üretime ve bununla bağlantılı bir üretim organizasyonunun ortaya çıkmasına zemin sağlamış olmalıdır. Bölgenin

tarımsal organizasyonun ne zamandan beri var olduğunu belirlemek konusunda zorluklar vardır. Bölgede bilinen en eski arkeolojik veriler, Hellenistik dönemde görülmeye başlanan mimari yapılanmadır. Ancak bu yapılanmanın bölgenin savunmasına yönelik olması, tarımsal üretim ve organizasyon konusunda sağlayacağı verilerin kısıtlı olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte savunma amaçlı yapılan kulelerin bazılarının tarımsal işleve de sahip olduğu öngörülmekte ve bu durum, Hellenistik dönemdeki bir tarımsal organizasyonu işaret etmesi açısından önem taşımaktadır (Aydınoğlu 2009: 8).

Aydınoğlu, bölgede Roma İmparatorluk Dönemi ile başlayan imar hareketleriyle birlikte, üretime ve üretim organizasyonuna ait çok sayıda arkeolojik kanıtın görüldüğüne ve önemli miktarda tarımsal üretim donanımının belirlendiğine dikkat çekmenin yanı sıra, bölgedeki zeytinyağı ve şarap üretiminin MS 3. yüzyıla birlikte yoğunluk kazandığını ve artarak devam ettiğini önermektedir (Aydınoğlu 2009: 70-83; Aşkın 2010a: 41). Şahin ise, Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki kentleşme sürecinin, bölgedeki kentleri besleyen en önemli üretim birimi olan kırsal kesim yerleşmelerinin sayılarında da bir artışı beraberinde getirmiş olduğunu belirtmektedir (Şahin 2009b: 259). Bölgede gerçekleştirilen bu çalışmalarda tarımsal üretimle ilişkili olabilecek iki yüzden fazla kırsal yerleşim saptanmıştır (Aydınoğlu 2009: 25 vd.; Aydınoğlu 2010a: 1-18; Şahin 2007a: 142-145; Aşkın 2010a: 33-53). Bunun yanı sıra ürünün denetlenmesi, işlenmesi, depolanmanın yerinde gerçekleştirilmesi ve korunması amacıyla da birçok çiftlik inşa edilmiştir. Bu çiftliklerin sayısının da MS 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başlarında arttığı Aydınoğlu tarafından gözlemlenmiştir (Aydınoğlu 1999: 155-168; Aydınoğlu 2010b: 256-259).

Doğu Dağlık Kilikia'da zeytin ve üzümün yanı sıra, tahıl üretimine de ilişkin arkeolojik veriler bulunmaktadır. Tahıl üretimiyle ilgili özellikle harman yerleri ön plana çıkmaktadır (Şahin 2007a: 139-140). Aşkın, harman yerlerinin bölgedeki kırsal yerleşimler ile çiftliklerin yakınlardaki tarım arazilerinin uygun noktalarına yapıldıklarını, bölgede tarihlenebilen en erken harman yerinin Hellenistik döneme ait olduğunu, Roma ve Geç Antik dönemlerde de bu örneklerin yenilerinin ortaya çıktığını belirtmektedir (Aşkın 2010b).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ: İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENİ OLARAK ORDU SEFERLERİ

Doğu Dağlık Kilikia'da Hellenistik dönem sonrasındaki ilk imar hareketliliğinin Erken İmparatorluk Dönemi'nde başladığını söylemek mümkündür. Bu dönem yapıları ise, sadece Diokaisareia ve Elaiussa-Sebaste'de bulunur. Bu kentlerin ortak özellikleri vasa krallar zamanında (Arkheleas I ve II) imparator onuruna yeniden adlandırılmaları ya da ilk kez kurulmalarıdır. Bir diğer önemli benzerlik, her iki kentte de imparator kült tapınaklarının inşa edilmiş olmasıdır. Bu tapınaklar, vasa kralların kendilerini atayan imparatora duydukları şükranların sonucunda, dini-siyasi amaca yönelik yapılmış olmalıdır⁶.

Flaviuslar döneminde bölge kentlerinde herhangi bir kamu yapısının inşa edildiği bilinmemekle birlikte bölgede alt yapı çalışmalarına önem verildiği görülmektedir; bu durum daha önceki dönemde yaşanan isyanları (Adak 2006: 123) önlemeye yönelik bir girişim olabilir. Alt yapı çalışmalarına bağlı olarak inşa edilen yollar ve köprüler, imparatorlukta üretim ve teknolojinin geniş bir çevreye dağıtılması ve bu topraklar üzerinde denetimi sürdürmenin en temel koşuludur.

İmparator Traianus'un, Diokaisareia gibi bölgedeki bazı kentlere yardımlarda bulunduğu yazıtlardan anlaşılrsa da, bu yardımların niteliği henüz bilinmemektedir. Hemen hemen her kentte bir takım yapılar inşa ettirmiş ve pek çok oyun düzenlemiş olduğu bilinen İmparator Hadrianus'un⁷ (HA-Hadrianus XIX), Ovalık Kilikia kentlerine yardımlarda bulunduğu bilinirken (Peschlow-Bindokat 1975: 389), Doğu Dağlık Kilikia kentleri için benzer bir durum söz konusu değildir. Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde gerçekleştirilen çalışmalarda Hadrianus dönemine tarihlenen bir yapı yazıtı henüz bulunamamıştır. Ancak Diokaisareia, Korykos ve Elaiussa-Sebaste'de bulunan üç yazıtta imparatorun onurlandırılmış olması (Hagel ve Tomaschitz 1998: 203 Kry50, 325 OID 7; Schneider 2008: 38), ya Hadrianus'un bölge kentlerine yardımlarda bulunduğu ya da Kilikia kentlerini ziyaret ettiği gezisinde Doğu Dağlık Kilikia kentlerine de gelmesinin beklendiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde bu dönemde ekonomik olarak bir

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

gelişmenin olduğu gözlenmektedir. Elaiussa-Sebaste'de ilk kez bu dönemde inşa edilen anıtsal mezar yapıları, bölgede zenginliğin kısmen arttığını göstermektedir. Korykos'ta yaptığımız çalışmalarda saptadığımız ve Hadrianus dönemine tarihlenen arşitrav-frizler ise, kentte Roma dönemi en erken bayındırlık etkinliklerinin Hadrianus döneminde başladığına işaret etmektedir.

Bölgede Marcus Aurelius dönemine ait yapı yazıtlarında "armeniacus" unvanının yer alması önemlidir. Bu ünvan ilk olarak MS 163 yılında, Armenia seferini kazanan İmparator Lucius Verus'a atfedilmiş, ardından MS 164 yılında İmparator Marcus Aurelius'a da verilmiştir. Lucius Verus'un MS 169 yılında ölümünün ardından Marcus Aurelius'un bu ünvanı bir daha kullanmadığı bilinmektedir (HAMarcus Aurelius 9-12; Eutropius 8.10; Sayar 1995: 48). Bu bilgiden yola çıkılarak, imparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un "armeniacus" unvanını kullandıkları MS 163/4-169 yılları arasındaki kısa zaman diliminde bölgede imar hareketliliğinin hız kazandığı söylenebilir.

Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde asıl yapı patlaması Severuslar döneminde yaşanır. Bu dönemde kamu yapılarının ve bölge zenginlerine ait olan tapınak mezarların inşasında ciddi bir artış gözlemlenir. Bu nedenle Doğu Dağlık Kilikia'nın, kentleşme ve imar etkinlikleri açısından altın çağını Severuslar döneminde yaşamış olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, bölgede aynı dönemde tarımsal üretimde de ciddi bir artış söz konusudur.

Marcus Aurelius ve Severuslar döneminde Doğu Dağlık Kilikia kentlerinde imar hareketliliğinin artması, bölgenin bu dönemlerde farklı bir önem kazandığını göstermektedir. Tarımsal üretime ilişkin çiftliklerin, kırsal yerleşimlerin ve üretim donanımlarının MS 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başlarından itibaren artmış olması da, bu yeni imar evresiyle çağdaştır. Bu durum ya bölge nüfusunun artmış olmasıyla ya da bilinçli olarak ihtiyacın fazlasında üretim yapılmak istenmiş olmasıyla ilişkili olmalıdır. Ancak Doğu Dağlık Kilikia'da sürekli konaklayacak olan nüfusun artmış olması için fazla neden yoktur; çünkü dağlık arazisi ve suyun azlığı yaşamı zorlaştıran etmenlerdir. Bu durumda söz konusu dönemlerde Kilikia'daki geçici bir nüfus artışı ya da imparatorluk içerisindeki bir gelişme, tarımsal üretimde görü-

len artışa neden olmuş olabilir. Küçük Asya'da bu dönemlerde yol güzergâhları üzerindeki ya da yakınındaki bölgelerde ve kentlerde ordu seferleriyle ilişkili olarak geçici nüfus artışlarının olduğu bilinmektedir. Bu durum genel olarak imparatorluk topraklarının savunulması ve güvenliği ile bağlantılıdır.

Ordu seferleri ve kentlerin ekonomik gelişimleri arasındaki ilişki konusunda tartışmalar bulunmaktadır ve bunlar Doğu Dağlık Kilikia'daki durumu anlamak için açıklayıcı olabilir.

İmparatorlar ve ordularının savaş bölgesine yaptıkları seferler sırasında ve geri dönüşlerde güzergâh üzerinde bulunan şehirlerde ya da onların territoriumlarında uzun zaman konakladıkları bilinir. Bu durum bir yandan yerel halk için orduların gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik bir rahatsızlık, diğer yandan yerel ekonomi için kazanç anlamına gelmektedir. Bazı araştırmacılar, ordu seferleriyle kentlerin ekonomik gelişimleri arasında paralel bir ilişki olduğu konusunda görüş bildirir ve ordu seferleri için kullanılan güzergâhlardaki kentlerin altın çağlarını bu dönemlerde yaşadıklarını kabul eder (Bosch 1931: 426 vd.; Gren 1941: 89 vd.; Hartmann 1982: 56; Wierschowski 1984: 206). Bir diğer grup araştırmacı ise, ordu seferleri ile kentlerin ekonomik gelişimleri arasında bir ilişki olmadığını, aksine ordu seferlerinin ve konaklamalarının kentlere artı masraf getirdikleri konusunda görüş bildirir (Crawford 1975: 560 vd.; MacMullen 1976: 107; Mitchell 1983a: 143 vd.). Mitchell, *parapompe* yazıtlarından yola çıkarak seferler dolayısıyla kentlerden geçen orduların ve imparatorun beraberinde olanların gereksinimlerinin kent tarafından karşılandığını, bundan dolayı ordu sevkiyatlarının ve seferlerinin kent ekonomisinde kötü etkileri olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Ancak *parapompe* olgusundan bahseden yazıtları yakından inceleyen Schwarz ve Stauner, *parapompe* yazıtlarından böyle bir sonuç çıkarılamayacağını belirtmektedir. Schwarz ve Stauner, hiçbir yazıtta *parapompe* ile görevlendirilen kişilerin bu tür görevler üstlendiklerinden ve bu görevleri yerine getirmek için büyük miktarda para harcadıklarından söz edilmediği, "refakat" anlamına gelen *parapompe* ile onursal bir görev kastedilmiş olduğu, bu göreve seçilen kişilerin imparatora ve beraberindekilere eyalet topraklarında geçiş sırasında kentin tarihini, mitlerini ve bölgenin özelliklerini tanıtmış olabileceği konusunda görüş bildirmişlerdir

(Schwarz ve Stauner 2008: 35). Stauner ise, Küçük Asya içerisinden yapılan nakillerin yanı sıra, bu tip seferlerin kentler ve kırsal kesim üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerine ilişkin sıklıkla kanıt olarak kullanılan epigrafik-numizmatik verilere yeni bir bakış açısı sunmuştur. Stauner, ele alınan yazıtların Küçük Asya içerisinden yapılan birlik hareketlerinin yerel ekonomiye olumsuz etki yaptığı görüşünü desteklemediği gibi, askeri birimlerin gelişi için hazırlıkta olan doğu kentlerindeki sikke basımı artışının da ille de ordu kaynaklı ekonomik gelişim olarak kabul edilemeyeceği görüşündedir (Stauner 2005: 46).

Ordu seferleri ve ekonomik gelişim arasındaki ilişki açısından incelenen bölgelerden birisi de Kilikia'dır. Bu durum Kilikia'nın yol güzergâhlarını bünyesinde barındırmasından kaynaklanır. Bu konuda özellikle Ovalık Kilikia kentleri incelenmiş durumdadır. Ziegler tarafından yapılan yayınlarda ortaya konan öneriler için kullanılan arkeolojik veriler ise, sadece sikkelerden oluşmaktadır. Ziegler sikke basımlarındaki artış ile ordu seferleri arasında paralel bir ilişki olduğu görüşündedir. Ovalık Kilikia kentlerinde artan sikke basımını Septimius Severus döneminden Valerianus/Gallienus zamanına kadar ki asker sevkıyatlarına ve imparator ziyaretlerine bağlamakta ve Ovalık Kilikia kentlerindeki para basımındaki artış nedeniyle, bu şehirlerin altın çağını anılan dönemlerde yaşamış olduğunu kabul etmektedir (Ziegler 1985: 137; Ziegler 1993: 131 vd.).

Ordu seferleri ve ekonomi arasındaki ilişkiye yönelik yapılan ve yukarıda özet bir şekilde aktarılan tartışmalarda, genel olarak numizmatik ve epigrafik verilerden yola çıkılarak yorumlar yapılmıştır; söz konusu çalışmalarda genellikle benzer veriler kullanılmasına karşın, farklı ve tartışılır sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardaki kanıtlar önemli olmakla beraber, kentler ve yakın çevrelerindeki tarımsal üretimin varlığı ile kapasitesi ve imar hareketliliği henüz kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Aslında bu tür ilişkilere yönelik yapılacak çıkarımlarda, arkeolojik bulguların tamamının ele alınması ve değerlendirilmesi daha güçlü sonuçlara götürecektir; bu da kentlerin yakın çevrelerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle mümkün olabilir. Ayrıca bu tür çalışmaların artması ayrıntılı sonuçlara ulaşılmasını da sağlayacaktır.

Doğu Dağlık Kilikia'daki kentler, kentlerin yakın

çevrelerindeki kullanım alanları, burada bulunan kırsal yerleşimler ve tarımsal üretimin varlığına ilişkin yapılan çalışmalarda⁸ saptanan arkeolojik bulgular, ordu seferleri ve ekonomi arasındaki ilişkiye yönelik olarak yalnızca epigrafik-numizmatik verilerden yola çıkılarak yapılan tartışmaların eksik yönlerine ışık tutabilecek verilere ve bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Marcus Aurelius döneminde Doğu Dağlık Kilikia'da yalnızca imar hareketliliğinde değil, sikke basımında da bir artış söz konusudur. Korykos (Arslan 2002: 193 lev. 3.29), Elaiussa-Sebaste (Tekin 1998: 151-156), Olba ve Diokaisareia (Ziegler 1993: 85-88), bölgede bu dönemde sikke basımı artan kentlerdendir. Aynı dönemde Soloi-Pompeiopolis, Mopsuestia, Flaviopolis, Epiphaneia, Eireneopolis, Zephyrion, Mallos, Anazarbos, Aigeai, Tarsus, Adana ve Hieropolis-Kastabala gibi diğer Kilikia kentlerinde de sikke basımında artış görülür. Ziegler bu durumu, Lucius Verus'un büyük Parth ve Armenia savaşları ve ordu seferleriyle ilişkilendirir (Ziegler 1993: 85-88). Doğu Dağlık Kilikia'da "armeniacus" ünvanlı yapı yazıtlarının varlığı ve bölgedeki bazı kentlerde bu dönemde sikke basımlarının da artışı, bu seferlerle ilgili olabilir. Ayrıca Korykos'ta yaptığımız araştırmalarda saptadığımız yazıtlı kamu yapıları ve Marcus Aurelius dönemine ait otonom Korykos sikkesi, Kirsten'in önerilerinden farklı olarak (Kirsten 1974: 800) kentin Hadrianus dönemi sonrasında Elaiussa-Sebaste'ye bağlı bir *kome* değil, sikke basımının gerçekleştirildiği ve kamusal yapıların var olduğu otonom bir kent olduğunu açık bir şekilde kanıtlar. Bunun yanı sıra Lucius Verus MS 162 yılında Atina'ya gelmiş, buradan Ephesos'a geçmiş ve Küçük Asya, Pamphylia ve Kilikia kıyılarını izleyerek aynı yılın sonunda ya da MS 163 yılının başında Antiokheia'ya ulaşmıştır (HA-Lucius Verus 7.1,7.3; Delemen 2011: 303). İmparatorun bu yolculuklar sırasında Doğu Dağlık Kilikia kentlerine uğradığına dair herhangi bir veri yoktur. Ancak bölgede Lucius Verus dönemine ait "armeniacus" ünvanlı çok sayıda yapı yazıtı, kazanılan zaferden sonra imparatorun Doğu Dağlık Kilikia kentlerine geldiğini ya da en azından gelmesinin beklendiğini gösterir.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu, tarımsal üretimin neden MS 3. yüzyılın başlarında artmış olduğudur. Kilikia Bölgesi, Doğu ile

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

yapılan savaşlarda orduların sefer güzergâhı üzerinde bulunur. Bu nedenle orduların ve bazı imparatorların Kilikia kentlerinde konakladıkları bilinir: Septimius Severus, ikinci doğu seferi için Brindisi-um'dan gemiyle yola çıktıktan sonra, Kilikia'daki Aigeai kentinde limana çıkmış, ardından Ovalık Kilikia'da bulunan ordusuyla buluşarak Nisibis'e hareket etmiştir (Kaya 2008: 220-221). İmparator Caracalla, Parthlara karşı yaptığı seferde Kilikia geçitlerini kullanarak Ovalık Kilikia kentlerinde uzun zaman kalmış ve oradan Suriye'ye geçmiştir (Halfmann 1986: 224 vd.). İmparator Elagabalus, Suriye'den Roma'ya giderken Ovalık Kilikia'dan geçmiş ve Anazarbos'u ziyaret etmiştir (Ziegler 2004: 72). III. Gordianus, MS 242 yılı baharında Parthlar'a karşı büyük bir sefere çıktığında yine ordular Kilikia kentlerinden geçmiştir. Thrakia üzerinden ilerleyen orduların tam olarak nasıl bir güzergâh izlediği bilinmemektedir; ancak belirli bir yol ağının kullanıldığı öngörülmektedir. Bu yol ağı ise, Byzantion, Nikaia, Pisidia Antiokheia, İkonion, Pylai Kilikia (Kilikia Geçitleri), Tarsus, Anazarbos ve Antiokheia güzergâhıdır⁹.

Genel kabul gören bu yol ağının dışında bir diğer öneri, "adventus tipi" sikkelerden yola çıkılarak öne sürülmektedir. *Adventus* tipi sikkeler (Hommel 1965: 327-329), imparatorun içinden geçtiği kentlerin belirlenmesinde önemli bir kanıttır. Ancak *adventus* sikkelerinin basımı her zaman, imparatorun bu kentleri ziyaret ettiği anlamına gelmez; kentler bu sikkeleri imparatorun gıyabında da basmış olabilir (Ziegler 1993: 74 vd.). Özellikle Doğu Dağlık Kilikia kentlerinden Seleukeia'da, Dağlık ve Ovalık Kilikia arasındaki sınır bölgesinde yer alan Soloi-Pompeiopolis'de III. Gordianus döneminde basılan *adventus* tipi sikkeler, bu orduların ve imparatorun geçiş güzergâhı olarak Göksu Vadisi'ni kullandığını ve doğuya ilerlemek için Seleukeia üzerinden sahil yolundan devam ederek Dağlık Kilikia'nın diğer sahil kentlerinden de geçmiş olabileceğini düşündürmektedir (Kaya 2005a: 161). Bunun yanı sıra, Septimius Severus'un Parth seferine katılan I. ve III. Parthica lejyonlarının doğuya sevklerinde, bu lejyonlara Dağlık Kilikia kentlerinden de asker alınmıştır¹⁰ (Bean ve Mitford 1965: 30 no. 33; Sayar 1997: 119; Kaya 2005b: 95).

Kilikia yalnızca orduların bölgeden geçişi sırasında kullanılmamıştır. Caracalla ve Severus Alexander

dönemlerinde, orduların gereksinimlerinin karşılanması için Tarsus'tan Aleksandreia'ya tahıl gönderilmiştir (Robert 1977: 94 dn. 24; Mitchell 1983b: 142). Dolayısıyla hem bölgede konaklayan orduların gereksinimlerinin karşılanması için gerekli olan, hem de doğudaki askeri birliklere bölgeden gönderildiği anlaşılan ürünler, Kilikia ve yakın çevresinden sağlanmış olmalıdır¹¹. Bu ürünlerin bir kısmı, Doğu Dağlık Kilikia'daki kentlerin yakın çevrelerindeki kırsal yerleşimlerin tarımsal üretiminden elde edilmiş olabilir. Dolayısıyla Doğu Dağlık Kilikia'da tarımsal üretimin MS 3. yüzyılda artmış olması, bu gereksinime yönelik olmalıdır.

Doğu Dağlık Kilikia kentlerinin yakın çevresindeki kırsal alanlarda belirlenen her bir şarap presinde sezonda yaklaşık 6000 litreye kadar üretim yapıldığı düşünüldüğünde (Aydinoğlu 2009: 69), bölgenin gereksiniminden daha fazla bir üretimin orduların-
kini karşılamaya yönelik olarak yapıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bölgedeki kırsal yerleşimlerin bazılarında çapları ortalama 7-15 m arasında değişen çok sayıda harman yerinin saptanmış olması (Şahin 2007a: 139), tahıl üretiminin de yoğun olduğunu göstermektedir. Bu durum Caracalla ve Severus Alexander dönemlerinde Kilikia'dan yapılan tahıl sevkiyatlarında, tahıl gereksiniminin bir kısmının Doğu Dağlık Kilikia'dan sağlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Doğu Dağlık Kilikia'daki liman kentlerinden Korykos'ta, Severuslar döneminde sikke basımı artmıştır. Bunun yanı sıra kentin sikkelerinde "donanma kenti" ya da "donanma önemi olan" anlamına gelen "ναυαρχίς" ünvanı bulunmaktadır¹². Ayrıca bu dönemde kentin çevresinde yeni yollar da inşa edilmiştir¹³. Bu durum, kent limanının önemini daha da arttırmış olmalıdır. Korykos'un donanma için önemli bir liman kenti olması ve kentin çevresindeki yol ağı, bölgeden gerçekleştirilen ürün sevkiyatlarının bir kısmının¹⁴ Korykos limanı aracılığıyla yapılmış olabileceğini düşündürmektedir¹⁵. Bu sevkiyatlar yalnızca doğudaki liman kentlerine değil, Ovalık Kilikia'da konaklayan orduların gereksinimine yönelik olarak da yapılmış olabilir; ayrıca bu sevklerde, yılın bazı dönemlerinde karayolu da kullanılmış olmalıdır¹⁶. Bunun yanı sıra Korykos'un MS 3. yüzyıl sikkeleri ve kentte Severuslar döneminde artan imar etkinlikleri, Stadiasmus Maris Magni'de geçtiği gibi (Stadiasmus 482), Korykos'un MS 3. yüzyılda Sebas-

te'ye bağlı bir kome olmadığını, kamu yapılarıyla ve otonom kent sikkeleriyle bir imparatorluk kenti olarak önemini koruduğunu çok açık bir şekilde ortaya koyar.

Doğu Dağlık Kilikia kentlerinin Severuslar döneminde imar hareketliliği bakımından altın çağını yaşamış olması ise, Kilikia'nın bu dönemde ordu seferleri nedeniyle artan konumsal önemine bağlı olarak¹⁷, imparatorların yapmış olduğu yardımlarla ilişkili olabilir. Nitekim Severuslar dönemi ekonomi, mimari ve kentleşme açısından imparatorluğun en parlak zamanlarından biridir; bu durum sadece Kuzey Afrika ve doğu eyaletleri

için değil, imparatorluğun bütün toprakları için geçerlidir (Thiel 2005: 103). Bunun yanı sıra söz konusu dönemde orduların sefer güzergâhları üzerinde bulunan bölgelerin ve kentlerin önemi daha da artmıştır. MS erken 3. yüzyılda imar hareketliliğinde Suriye'de de görülen artış, aynı şekilde ordu seferleri ve imparator ziyaretleri arasındaki ilişkiyle açıklanır (Freyberger 1988: 25-26). Bunun yanı sıra Doğu Dağlık Kilikia'da kentlerin ve kırsal yerleşim sahibi kent seçkinlerinin¹⁸ tarımsal üretimlerinin büyük bir kısmını ordular sayesinde pazarlayarak ekonomik güçlerini arttırmaları sonucu, imar hareketliliğine parasal kaynak sağlamış olmaları mümkündür.

NOTLAR

- ¹ Olba için bkz. MacKay 1968; Durugönül 1995: 75 vd.; Durugönül 1998: 5.
- ² Kilikia'nın vasa kralları için bkz. Sayar 1999a: 207-211.
- ³ Flaviuslar döneminde Küçük Asya'daki kentleşme ve imar etkinlikleri için bkz. Dräger 1993: 21 vd.
- ⁴ Durukan bu makalesinde dokuz adet tapınak mezarını Severuslar dönemine tarihlenmiştir. Ayrıca Kümbetbeleni'ndeki dört adet tapınak mezar da bu döneme ait olabilir.
- ⁵ Kriz için bkz. Alföldy 1974; Blois 1984; Watson 1999: 2-22; Liebeschuetz 2007. Şapur'un seferi için bkz. Koch 2010.
- ⁶ Bu döneme ilişkin yapılan bir değerlendirme için bkz. Durukan 2011: 137 vd.
- ⁷ Yapılar için bkz. Boatwright 1995: 108-144; Erdem 1998.
- ⁸ Söz konusu çalışmalar için bkz. Sayar 1995: 46-49; Sayar 1996: 55-57; Sayar 1997: 117-121; Sayar 1999b: 413-414; Sayar 2001: 279-280; Sayar 2002: 116-118; Sayar 2003: 62-64; Sayar 2004: 159-161; Aydınoglu 1999, 2010a, 2010b, 2011; Aydınoglu 2009: 25 vd.; Aydınoglu ve Alkaç 2008; Aydınoglu ve Çakmak 2011; Şahin 2007a, 2007b, 2008, 2009a, 2009b; Şahin vd. 2011; Aşkın 2010b.
- ⁹ Küçük Asya'daki yol ağları için bkz. French 1980.
- ¹⁰ Dağlık Kilikia'da veteran askerlere ait çok sayıda mezar yazıtı bulunmaktadır. Bu yazıtlar genel olarak MS 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenmektedir (Hagel ve Tomaschitz 1998: 136, 316, 338, 384). Bu yazıtlı mezarlardan birisi de Olba'da bulunur. Yazıtı bir çiftlik yapısının hemen yanındaki tonozlu mezar üzerinde yer alır. Mezarlarla ilişkili olan çiftlik, tarım terasları ve tarıma uygun düz bir alandaki araziye hâkimdir. Olasılıkla çiftlik ve çevresinde hâkim olduğu tarım arazisi, veteran askere aittir (Erten vd. 2010: 52-53). Veteran askerlere verilen

ayrıcalıklara ilişkin bkz. Wolf 1986.

- ¹¹ MS 3. yüzyılın sonlarında Parth Kralı Şapur'un Küçük Asya'daki yıkımından sonra ikmal merkezleri Kilikia'nın batısına kaymıştır. Hem orduların sevkıyatı hem de gereksinimlerinin karşılanmasında Side kenti önemli bir ikmal ve aktarım bölgesi olmuştur. Buradan Suriye'ye büyük miktarda tarımsal ürün gemiler ile tahliye edilmiştir. Bu ürünler ya Side kentinin yakın çevresindeki arazilerden sağlanmış ya da Side'ye başka kentlerden getirilerek toplanmıştır (Stauner 2005: 34-36). Şapur'un Selinus'a kadar Kilikia kentlerini ele geçirmesinin ardından, ikmal merkezleri olarak Pamphylia kıyıları ve kentlerinin kullanılması, bu bölge kentlerinden Perge ve Side'nin MS 3. yüzyılın 2. yarısında, diğer Küçük Asya kentlerinin aksine bu dönemde de gelişmeye devam etmesini sağlamıştır (Nolle 1986: 269-273; Arca vd. 2011: 297).
- ¹² Bu ünvan Elaiussa-Sebaste sikkeleri üzerinde de görülmektedir. Elaiussa-Sebaste kentinin sikkeleri üzerine yapılan bir son değerlendirme için bkz. Tekin 1998: 151-156. Ayrıca bkz. Tekin 1999a; Tekin 1999b; Tekin 2003: 541-546; Polosa 2010: 164-185. Korykos sikkeleri için bkz. Hill 1900: 66-70; Seaby 1966: 155; SNG v. Aulock 1966: 11, abb. 5676-5688; Sear 1979: 504; Butscher 1991: 184; Arslan 1993; Tekin 1998: 154; Arslan 2002: 193; Polosa 2003: 588. Ayrıca bkz. Lancaster 2009: 388.
- ¹³ Bulunan miltaşlarından biri MS 197 yılına tarihlenmektedir (Aydınoglu 1998: 140-143). Kilikia'daki yol ağları için bkz. Hild ve Hellenkemper 1990: 128-142. Doğu Dağlık Kilikia'daki yol ağları için bkz. Aydınoglu 1998; Şahin 2010.
- ¹⁴ Mackay'e göre bu yollar Kilikia Kapısı'na alternatif bir doğu rotası yaratmak için de yapılmış olabilir (MacKay

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

- 1968: 117). Ancak Korykos'un çevresindeki yol, daha çok ürünlerin toplanarak Korykos limanına getirilmesinde kullanılmış olmalıdır.
- ¹⁵ Yazılı kaynaklar, Korykos limanının MÖ 3. yüzyıldan itibaren şarap ticaretinde kullanıldığını kanıtlamaktadır (Aşkın 2010a: 39).
- ¹⁶ Karayolu taşımacılığı için bkz. Laurence 2010: 120-135.
- ¹⁷ Bu durum Kilikia Kapıları'yla Suriye'yi birbirine bağlayan yolların bu dönemde onarılmış olmasından ve alternatif yol güzergâhları oluşturma amacıyla yeni yollar inşa edilmiş olmasından anlaşılmaktadır (Sayar 1992: 205; Sayar 1995: 45). Bölgedeki Severuslar dönemi miltasları için bkz. Hagel ve Tomaschitz 1998: 228 (Kry 202a), 340 (OID 88), 341 (OID 90b).
- ¹⁸ Kent seçkinlerinin antik kentlerin dışında toprak ve

arazilere sahip oldukları bilinmektedir. Diokaisareia'nın çevresindeki kullanım alanlarından olduğu öngörülen Gedikpınarı'nda bulunan bir sunak üzerindeki yazıtta adı geçen Demiourgos ve Synagogeus Sextus Firmius Fronto'nun, içerisinde ev kalıntıları, şarap işlikleri ve tarım arazisi bulunan yerleşimin sahibi olduğu önerilmektedir (Şahin 2007c). Silifke Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde bulunan bir onurlandırma yazıtı ise, bir köye hizmetlerinden ve bağışlarından dolayı Seleukeia vatandaşına adanmıştır. Yazıttan onurlandırılan kişinin, köy halkı için bir stadion'un yedi sırasının oturma bölümlerinin yapımını kendi parasıyla üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Hagel ve Tomaschitz 1998: 373 sel. 137; Şahin 2009b: 269-270).

KAYNAKÇA

- Adak, M., 2006.
"Batı Toroslar'da Yerel Ayaklanmalar ve Eşkışyalık", *Olba* XIV: 113-126.
- Alföldy, G., 1974.
"The crisis of the third century as seen by contemporaries", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 15: 89-111.
- Arca, E. A., N. Gökalep ve N. T. Önen, 2011.
"Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs İle Olan İlişkileri", *Olba* XIX: 287-312.
- Arslan, M., 1993.
"Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Roma Dönemi Kilikya Şehir Sikkeleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yılı*: 197-274.
- Arslan, M., 2002.
"Ünik ve Nadir Roma Şehir Sikkeleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2001 Yılı*: 183-223.
- Aşkın, E., 2010a.
"Antik Çağda Korykos'taki Zeytinyağı ve Şarap Üretimine Yönelik Yapılanmalar ve Bunların Yerleşim Düzenlemesi İçerisindeki Yeri", Ü. Aydınöğlu ve A. K. Şenol (yay.) *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyumu Bildirileri*: 33-53. Ege Yayınları.
- Aşkın, E., 2010b.
"Olba Bölgesi'ndeki Harman Yerleri", *Olba* XVIII: 241-266.
- Aydınöğlu, Ü., 1998.
"Olba Bölgesi Yol Ağı", *Olba* I: 139-146.
- Aydınöğlu, Ü., 1999.
"Doğu Dağlık Kilikia'da Villa Rusticae", *Olba* II/1: 155-168.
- Aydınöğlu, Ü., 2009.
"Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları. Ege Yayınları.
- Aydınöğlu, Ü., 2010a.
"Olive Oil Production in Rough Cilicia: Production Installations-Settlement Pattern-Dating", Ü. Aydınöğlu ve A. K. Şenol (yay.) *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyumu Bildirileri*: 1-18. Ege Yayınları.
- Aydınöğlu, Ü., 2010b.
"The Farms in Rough Cilicia in the Roman and Early Byzantine Periods", *Adalya* XIII: 243-282.
- Aydınöğlu, Ü., 2011.
"Mersin İli Erdem İlçesi ve Silifke Arasında Kentleşme ve Tarımsal Organizasyon Arkeolojik Yüzey Araştırması 2009", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28/1: 175-187.
- Aydınöğlu, Ü. ve E. Alkaç, 2008.
"Rock-Cut Wine Presses in Rough Cilicia", *Olba* XVI: 277-290.
- Aydınöğlu, Ü. ve Ü. Çakmak, 2011.
"A Rural Settlement in the Rough Cilicia-Isauria Region: Karakabaklı", *Adalya* XIV: 71-101.
- Bean, G. E. ve T. B. Mitford, 1965.
"Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963. Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Berns, C., 1998.
"Zur Datierung der Tempel in Seleukeia am Kalykadnos und in Elaiussa-Sebaste (Kilikien)", *Damaszener Mitteilungen* 10: 135-154.

- Blois, L., 1984.
"The Third Century Crisis and the Greek Elite in the Roman Empire", *Zeitschrift für Alte Geschichte* 33: 358-377.
- Boatwright, M. T., 1995.
Hadrian and The Cities of the Roman Empire. Princeton University Press.
- Bosch, C., 1931.
"Kleinasiatische Münzen der römischen Kaiserzeit", *Archäologischer Anzeiger* 46: 422-455.
- Butscher, K., 1991.
"Some Cilician coins in the Hatay Museum", C. S. Lightfoot (yay.) *Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies*: 181-189. The Short Run Press.
- Crawford, M., 1975.
"Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.2: 560-593.
- Delemen, I., 2011.
"The Colossal Statue of Lucius Verus Recently Discovered in Perge", *Adalya* XIV: 296-314.
- Dräger, M., 1993.
Die Städte der Provinz Asia in der Flaviozeit. Lang.
- Durugönül, S., 1995.
"Olba: Polis mi, Territorium mu?", *Lykia* II: 75-82.
- Durugönül, S., 1998.
Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien. Asia Minor Studien 28, Habelt Verlag.
- Durugönül, S., M. Durukan, E. Aşkın, E. Alkaç, D. Kaplan ve H. Körsulu, 2008.
"2006 Yılı Korykos (Kız Kalesi) Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25/1: 115-123.
- Durukan, M., 2009a.
"The Connection of Eastern and Central Cilicia with Piracy", *Adalya* XII: 77-103.
- Durukan, M., 2009b.
"Chronology of the Temple Tombs in the Rough Cilicia", M. Bachmann (yay.) *Bautechnik im antiken und vorantiken Kleinasien*, Byzas 9: 343-370. Ege Yayınları.
- Durukan, M., 2011.
"Olba Territoriyumunda Hellenleştirme ve Romalılaştırma Politikalarının Arkeolojik İzleri", *Adalya* XIV: 137-188.
- Erdem, Z. K., 1998.
"Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi Yapıları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 83: 2-11.
- Erten, E., 2009.
"Olba'da Romalılaşma Süreci", Y. Özdemir (yay.) *Mersin Sempozyumu Kitabı*: 76-85. Güven Ofset.
- Erten, E., M. Özyıldırım ve T. Akçay, 2010.
"Olba 2008 Yılı Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27/3: 51-67.
- Eutropius
Breviarium Historiae Romanae-Roma Tarihinin Özeti. (Çev. Ç. Menzilioğlu), Kabalcı Yayınevi.
- French, D. H., 1980.
"The Roman Road-System of Asia Minor", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.7.2: 698-729.
- Freyberger, K. S., 1988.
"Zur Datierung des Theaters in Bosra", *Damassener Mitteilungen* 3: 16-26.
- Gren, E., 1941.
Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit. Arno Press.
- Giobbe, C., 2006.
"A New Greek Inscription from Laertes (Rough Cilicia): Soma Considerations about the Attribution of the Temple in the Agora and the Severan Exedra", *Adalya* XI: 105-115.
- Giobbe, C. ve M. Morselli, 2010.
"Tipologia, Funzioni, Cronologia", E. E. Schniedir (yay.) *Elaiussa Sebaste III-L'Agora Romana*: 367-382. Ege Yayınları.
- HA (Historia Augusta)
Hadrianus. De Vita Hadrianus. (Çev. R. Tekoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- HA (Historia Augusta)
Filozof-İmparator Marcus Aurelius Antoninus. (Çev. Ç. Menzilioğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- HA (Historia Augusta)
Lucius Verus.
(http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/History_Augusta/Lucius_Verus*.html)
- Hagel, S. ve K. Tomaschitz, 1998.
Repertorium der Westkilikischen Inschriften. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Halfmann, H., 1986.
Itinera Principum. Geschichte und Typologia der Kaiserreisen im Römischen Reich, Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien, Bd. 2.
- Hartmann, F., 1982.
Herrscherwechsel und Reichskrise. Peter Lang GmbH.

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

Heberdey, R. ve A. Wilhelm, 1896.
Reisen in Kilikien.

Hild, F. ve H. Hellenkemper, 1990.
Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini 5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Hicks, E. L., 1891.
"Inscriptions from Western Cilicia", *The Journal of Hellenic Studies* 12: 225-273.

Hill, G. F., 1900.
A Catalogue of The Greek Coins in The British Museum. Lycaonia, Isauria, and Cilicia. Oxford University Press.

Hommel, H., 1965.
"Adventus Sive Profectio Gordiani III", *Congresso Internazionale di Numismatica*, Atti. Vol. 2: 327-339. Istituto Italiano di Numismatica.

Kaplan, D., 2007.
Korykos Mimari Bezemeleri Işığında Korykos Tapınağı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

Kaplan, D., 2008.
"Korykos Tapınağı'na İlişkin Öneriler", *Olba* XVI: 227-249.

Kaplan, D., 2009a.
"Ein neuer Kultvorschlag für den Tempel in Elaiussa Sebaste (Kilikien)", *Olba* XVII: 23-32.

Kaplan, D., 2009b.
"Diokaisareia'daki Podyumlu Tapınak İçin Bir Kült Önerisi", K. Dörtlük (yay.) *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I. Anadolu Akdenizi Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*: 24. Ege Yayınları.

Kaplan, D., 2010.
"Korykos Takı ve Sütunlu Caddesi Mimari Süslemeleri", *Arkeoloji Dergisi* XIII: 169-182.

Karamut, I., 1997.
"1995 Yılı Syedra Antik Kenti Kurtarma Kazıları", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* VII: 49-56.

Karamut, I., 1999.
"Syedra 1997 Kurtarma Kazısı ve Temizlik Çalışmaları", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* IX: 141-151.

Kaya, M. A., 2005a.
"III. Gordianus'un Pers (=Sasani) Seferi: Güzergah, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XX: 157-161.

Kaya, M. A., 2005b.
"Roma Lejyonierleri ve Anadolu", *Tarih Araştırmaları*

Dergisi XXIV/37: 87-98.

Kaya, M. A., 2008.
Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Keil, J. ve A. Wilhelm, 1931.
Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien. Manchester University Press.

Kirsten, E., 1974.
"Elaiussa-Sebaste in Kilikien", *Mansel'e Armağan*: 777-802. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Klingschmid, C. D. ve C. Kayser, 2009.
"Das Nymphaeum von Diokaisareia", *Istanbul Mitteilungen* 59: 97-131.

Koch, H., 2010.
"Die Feldzüge Shapurs d. Gr. (240-271 n. Chr.) Anatolien um die Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr.", *Adalya* XIII: 205-222.

Lancaster, L. C., 2009.
"Early Examples of So-Called Pitched Brick Barrel Vaulting in Roman Greece and Asia Minor: A Question of Origin and Intention", M. Bachmann (yay.) *Bautechnik im antiken und vorantiken Kleinasien*, Byzas 9: 371-391. Ege Yayınları.

Laurence, R., 2010.
"Roma Dönemi İtalya'sında Kara Taşımacılığı: Maliyetler, Pratikler ve Ekonomi", H. Parkins ve C. Smith (yay.) *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*: 120-136. Homer Kitabevi.

Liebeschuetz, W., 2007.
"Was there and the crisis of the third century", O. Hekster, G. Kleijn ve D. Slootjes (yay.) *Crises and the Roman Empire*: 11-22. Brill.

Machatschek, A., 1967.
Die Nekropolen und Grabmaeler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

MacKay, T. S., 1968.
Olba in Rough Cilicia. Bry Mawr College.

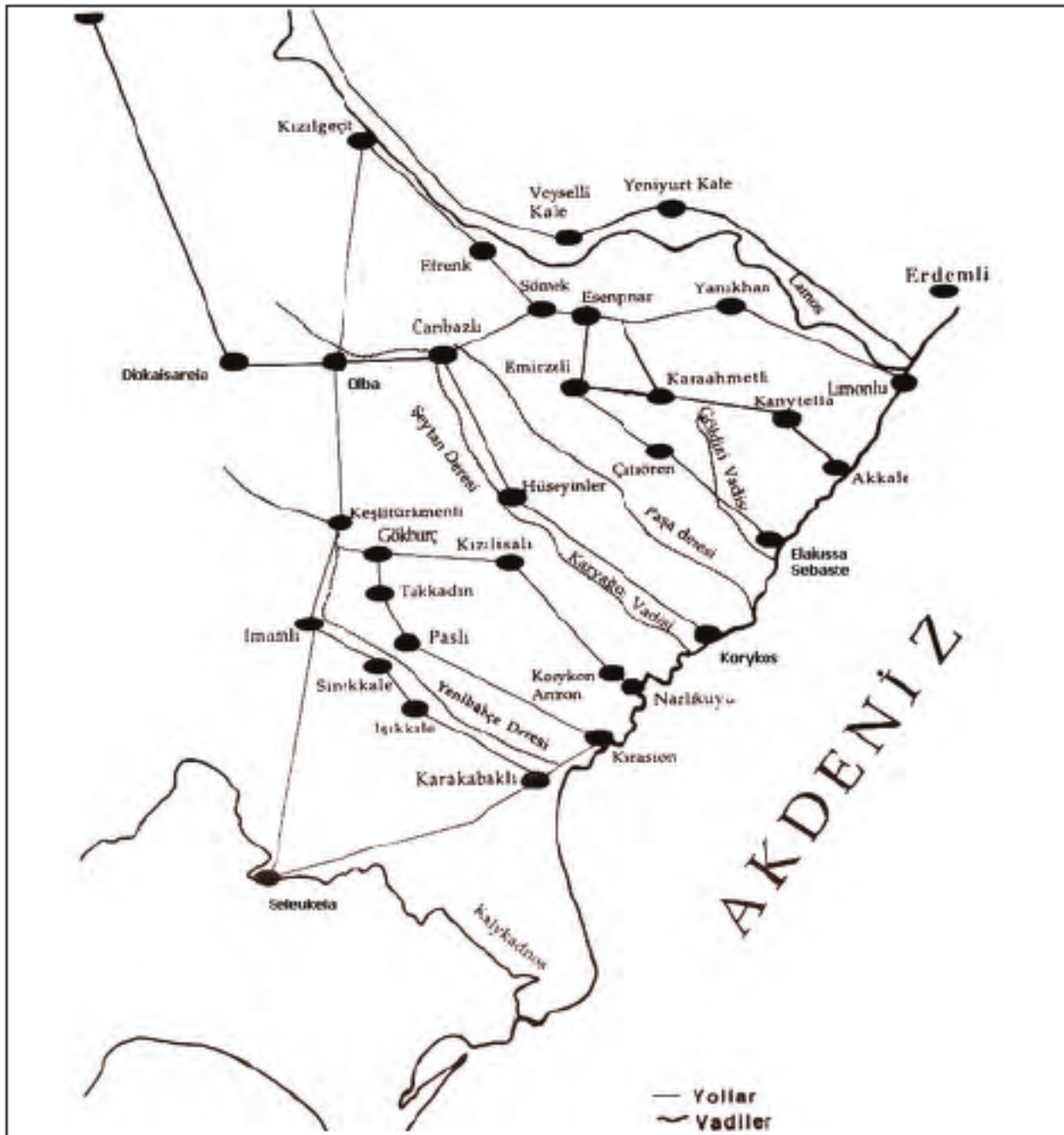
MacMullen, R., 1976.
Roman Government's Pesponse to Crisis A.D. 235-337. Yale University Press.

Mitchell, S., 1983a.
"The Balkans, Anatolia, and Roman armies Asia Minor", S. Mitchell (yay.) *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia* (Proceedings of a colloquium held at University College): 131-150. BAR International Series 156.

- Mitchell, S., yay., 1983b.
Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia.
Proceedings of a colloquium held at Unversity College,
BAR International Series 156.
- Nolle, J., 1986.
"Die Blütezeit der Stadt Side in der 2. hälfte des 3. Jhdts
N. Chr", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* IV: 269-273.
- Peschlow-Bindokat, A., 1975.
"Zur Säulenstrasse von Pompeiopolis in Kilikien", *Istan-
buler Mitteilungen* 25: 373-391.
- Polosa, A., 2003.
"Monete Dalle Campagne Di Scavo 2000-2001", E. E.
Schneider (yay.) *Elaiussa Sebaste* II: 570-596. L'erma di
Bretschneider.
- Polosa, A., 2010.
"I Materiali Di Eta Romana e Bizantina: The Coins", E.
E. Schneider (yay.) *Elaiussa Sebaste III. L' Agora Romana,
L'Erma di Bretschneider*. 164-185. Ege Yayınları.
- Robert, L., 1977.
"Documents d'Asie Mineure", *Bulletin de Correspon-
dance Hellenique* 101: 43-132.
- Sayar, M. H., 1992.
"Doğu Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştır-
maları 1990", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* IX: 203-222.
- Sayar, M. H., 1995.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
1993", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XII: 39-61.
- Sayar, M. H., 1996.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
1994", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XIII/I: 55-75.
- Sayar, M. H., 1997.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
1995", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XIV/I: 115-123.
- Sayar, M. H., 1999a.
"Antik Kilikya'da Şehirleşme", *Türk Tarih Kurumu Bildiri-
leri* XII/I: 193-216.
- Sayar, M. H., 1999b.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
1997", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XVI/I: 409-423.
- Sayar, M. H., 2001.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
1999", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XVIII/I: 275-289.
- Sayar, M. H., 2002.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
2000", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XIX/II: 111-127.
- Sayar, M. H., 2003.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
2001", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XX/II: 59-71.
- Sayar, M. H., 2004.
"Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları
2002", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* XXI/I: 155-169.
- Schneider, E. E., 2008.
Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti Elaiussa Sebaste.
Ege Yayınları.
- Schwarz, K. ve K. Stauner, 2008.
"Die Parapompe des Kaiserzeit und seines Heeres im
nordwestlichen Kleinasien", *Gephyra* 4: 1-36.
- Seaby, H. A., 1966.
Greek Coins and Their Values. Seaby Publications.
- Sear, D. R., 1979.
*Greek Coins and Their Values. Volume II: Asia and North
Africa*. Seaby Publications.
- SNG v. Aulock, 1966.
Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Kilikien.
Verlag Gebr.
- Spanu, M., 2003a.
"Roman Influence in Cilicia through Architecture", *Olba*
VIII: 1-39.
- Spanu, M., 2003b.
"Le Evidenze Architettoniche Teatro", E. E. Schneider
(yay.) *Elaiussa Sebaste* II: 55-116. L'erma di Bretschnei-
der.
- Stadiasmus
Anonymi stadiasmus sive periplus maris magni.
- Stauner, K., 2005.
"Militär und Wirtschaft: Überlegungen zu den
Wirtschaftlichen vor-und nachteilen Römischer
Heereszüge durch Kleinasien von Septimius Severus bis
Tacitus", *Gephyra* 2: 21-46.
- Strabon
Geografia: XII-XIII-XIV. (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve
Sanat Yayınları, 2005.
- Suetonius
On İki Caesar'ın Yaşamı. (Çev. F. Telatar ve G. Özaktürk),
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Şahin, H., 2007a.
"Doğu Dağlık Kilikia: Polis-Khora İlişkileri Üzerine İlk
Düşünceler", *Colloquium Anatolicum* VI: 115-179.
- Şahin, H., 2007b.

DOĞU DAĞLIK KILIKIA'DA İMAR HAREKETLİLİĞİNİN VE ÜRETİM ARTIŞININ NEDENLERİ

- "Dağlık Kilikia Bölgesi Araştırmaları 2006", *Anmed* 5: 116-121.
- Şahin, H., 2007c.
"Eine neue Weihinschrift für Zeus Epikarpios aus dem Mittleren Rauhen Kilikien", *Epigraphica Anatolica* 40: 35-40.
- Şahin, H., 2008.
"Dağlık Kilikia 2007: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları", *Anmed* 6: 120-129.
- Şahin, H., 2009a.
"Dağlık Kilikia 2008: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları", *Anmed* 7: 125-131.
- Şahin, H., 2009b.
"Doğu Dağlık Kilikia Kentlerinin Territoriumları, Yerleşme Türleri ve Değişimler", *Colloquium Anatolicum* VIII: 257-289.
- Şahin, H., 2010.
"Ein neuer Meilenstein Diokletians aus dem östlichen Rauhen Kilikien", *Gephyra* 6 (2009): 131-137.
- Şahin, H., F. A. Yüksel, E. Erten, S. Zörücü, G. Ergin, F. Şahin, F. Camgöz ve S. R. Ünsal, 2011.
"Dağlık Kilikia Bölgesi Yerleşim Tarihi-Epigrafya Araştırmaları ve Korykion Antron Çalışmaları 2009", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28/2: 321-339.
- Tekin, O., 1998.
"Elaiussa Sebaste Sikkeleri", *Adalya* II: 151-159.
- Tekin, O., 1999a.
"Le monete di Elaiussa conservate nei Musei di Mersin e di Anamur", E. E. Schneider (yay.) *Elaiussa Sebaste I. Campagne di scavo 1995-1997*: 55-62. Università degli Studi di Roma "La Sapienza", L'Erma di Bretschneider.
- Tekin, O., 1999b.
"Monete provenienti dallo scavo", E. E. Schneider (yay.) *Elaiussa Sebaste I. Campagne di scavo 1995-1997*: 319-326. Università degli Studi di Roma "La Sapienza", L'Erma di Bretschneider.
- Tekin, O., 2003.
"Catalogue of the Excavation Coins Found in the Campains of 1998 and 1999", E. E. Schneider (yay.) *Elaiussa Sebaste II. Un porto tra Oriente e Occidente*: 541-556. L'Erma di Bretschneider.
- Thiel, W., 2005.
"Lohn und Strafe- Zur Situation der Städte im Osten des Römischen Reiches während des Bürgerkrieges zwischen Septimius Severus und Pescennius Niger", D. Kreikenbom, K. U. Mahler ve T. M. Weber (yay.) *Urbanistik und städtische Kultur in Westasien und Nordafrika unter den Severern*: 103-119. Wernersche Verlagsgesellschaft.
- Wannagat, D., 2006.
"Neue Forschungen in Uzuncaburç 2001-2004. Das Zeus Tempels Heiligtum und die Stadt Diokaisareia", *Archäologischer Anzeiger* 2005/1: 117-216.
- Watson, A., 1999.
Aurelian and the third century. British in Library Cataloguing in Publications Data.
- Wierschowski, L., 1984.
Heer und Wirtschaft. Das römische Heer der Prinzipatszeit als Wirtschaftsfaktor. Habelt Verlag.
- Wolf, H., 1986.
"Die Entwicklung der Veteranenprivilegien vom Beginn des 1. Jahrhunderts v.Chr. bis auf Constantin d. Gr.", W. Eck ve H. Wolf (yay.) *Heer und Integrationspolitik*: 44-115. Böhlau Verlag.
- Ziegler, R., 1985.
Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr. Pädagogischer Verlag.
- Ziegler, R., 1993.
Kaiser, Heer und Städtische Geld. Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbus und anderer ostkilikischer Städte, ETAM 16. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ziegler, R., 2004.
"Der Burgberg von Anazarbos in Kilikien und der Kult des Elagabal in den Jahren 218 bis 222 n. Chr.", *Chiron* 34: 59-85.

Res. 1 - Doğu Dağlık Kilikia; kentler, kentlerin kullanım alanları ve yol ağı (Aydınöğlu 1999: lev. 27).